

Az önkényuralmi rendszerek jelképei és a használatukat tiltó jogi szankciók rendszere

SMUK PÉTER*

A történelem és az emberiség nagy tragédiái jelentős hatást gyakorolnak az utókorra, ami mind a társadalmi tapasztalatban (az életképes politikai rendszerek tanulnak ebből), mind az egyéni emlékekben megjelenik. A 20. század önkényuralmi rendszerei és világháborúi olyan mély sebeket ejtettek az emberiség kollektív emlékezetében, amelyek nemcsak a személyesen érintettek száma miatt, de az emberi és a közösségi értékekben végzett rombolás súlya alapján is hosszú távon velünk maradnak. A náci rendszerek bukása és a második világháború óta két-három, a közép-kelet-európai szocialista (kommunista) rezsimok bukása óta egy generációnyi idő telt el. A 21. század első évtizedeinek tapasztalata, hogy ezek az önkényuralmi rendszerek olyan nyomot hagynak a jelenkori kollektív tudatban, amely megjelenik a politikai és az alkotmányos narratívákban. „Alkotmányos történeti narratíva” alatt azt értem, hogy a történelemszemlélet egy olyan tanát alkalmazza a különféle alkotmányos intézmények és alapjogok szabályozásának legitimitásához, sőt az alapjogi tesztekhez is, amely a releváns történeti eseményeket az alkotmányos struktúrák igazolása érdekében állítja sorrendbe (egy történetbe, narratívába). A jelen dolgozat témájának alapja az alkotmányos narratíva azon dimenziója, amely az önkényuralmi rendszerek utóhatásaival vagy visszatérésével kapcsolatos jogpolitikákat alapozza meg, és az azok szimbólumai elleni küzdelem eszköztárát erősíti.

A közép-európai valóság nem értelmezhető, ha figyelmen kívül hagyjuk a 20. század történelmi eseményeit. Ez az európai alapjogi standardok érvényesülésével kapcsolatban is igaz. Mind a politikai rendszerek, mind az alkotmányos értékek a közös európai hagyományok és modellek alapján, de a közép-európai történelmi tapasztalat prizmáján keresztül vizsgálándók. A történelem sajátossága azonban, hogy eseményei egyre távolabb kerülnek, így az idő múlása relativizál egyes kényes kérdéseket. Ez elsősorban a történelmet saját bőrükön tapasztalt személyekhez, a velünk élő generációs élményekhez köthető. A történelem számunkra az alkotmányjogi érveléshez kétféleképp használható: a diktatórikus rendszerek kárvallottjai emberi méltóságának, valamint a diktatórikus rendszerekkel szemben felmutatható, demokratikus alkotmányos értékeknek a védelméhez.

* Egyetemi tanár, Nemzeti Közszerződési Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar és Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar. E-mail: smuk.peter@uni-nke.hu

Az önkényuralmi rendszerek szimbólumainak használatát tiltó jogszabályi rendelkezések a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozzák. A tematika általában tárgyalj jogterülete a büntetőjog, lévén ez (mint *ultima ratio*) alkalmazza a legsúlyosabb szankciókat. A jelen dolgozatban azonban két irányban is megnyitom a kutatás tárgyát: közép-európai példákat is hozok az ilyen tárgyú törvényhozás tanulságaira, valamint nemcsak a büntetőjog, hanem más jogágak eszközeit is számba veszem.

1. Az önkényuralmi szimbólumok szemiotikája – jelek és jelöletek

1.1. A szimbólumok funkciója a véleménynyilvánításban

A véleménynyilvánítás a klasszikus dogmatika szerint is megvalósulhat nemcsak szavakkal, írásbeli-szóbeli közlésekkel, de más formában is, így testbeszéddel, művészeti alkotásokkal, szimbólumokkal. A nyelvi kommunikáció sajátja, hogy a modern kommunikációs igények számára a kellően pontos információközlés a megfelelő (pl. az üzleti életben), ugyanakkor a szavak különféle immanens és kontextusfüggő jelentéstartalmaival való játék az önkifejezés, a szépirodalom és a művészetek nagyra értékelt „terméke” lehet. A szavakhoz képest a képi beszéd további jelentésrétegeket vagy változatokat ad a kommunikációs helyzethez. Míg ez egyes szituációkban elviselhetetlen többértelműséget okozhat (gondoljunk csak egy kereskedelmi szerződés vagy egy tudományos publikáció precizitásigényére), addig másokban olyan többletértéket kölcsönözhet, amely nem gyengíti, hanem éppen felértékeli a beszéd vagy kifejezés súlyát. Ilyen többletérték lehet az említett irodalmi virtuozitás vagy kreativitás és az üzenettel kapcsolatos attitűdök felerősítése.¹

¹ Hasznosnak vélem a jelelmélet néhány alapfogalmát felvázolni, lévén később kifejtéseink során alkalmazható összefüggéseket ír le.

„A jel olyan érzékelhető jelenség, amely észlelője számára többet vagy mást jelent, mint ami felmerülésekor közvetlenül felfogható, másként: amely egy önmagától részben vagy teljes egészében különböző valóságos vagy elképzelt tárgy, szituáció, képzetet, fogalmat képvisel, helyettesít a szóban forgó jelenség értelmezője számára. Amit felidéz, az a jel tárgya vagy jelölete (denotátuma, ha konkrét, egyedi jelenségről van szó, deszignátuma, ha a szóban forgó jelenségek egész osztályáról). A jelforrás (az a tágabb értelemben vett közeg, ahonnan a jel származik) lehet az élettelen és élő természet, valamint a társadalom bármely megnyilvánulása; ha a jelként értelmezett jelenség kibocsátása már eleve ezt a célt szolgálja, jeladóról vagy [...] feladóról is szokás beszélni. Aki/ami a jelet ilyenként felfogja: a jel értelmezője (interpretátora, szándékos és irányított jelkibocsátás esetén címzettje), válaszreakciója az értelmezés (interpretáció). A jel mindig valamilyen közegben terjed, amelyet szokás csatornának nevezni, a jel azonosítását e csatornában esetlegesen zavaró körülmény a zaj. Ha a jel értelmezése nem automatikus fiziológiai-pszichikai folyamat, hanem egy tanult rendszer segítségével történik, ez utóbbit kódnak nevezik. Az egyes jelek az esetek többségében hasonló jelekkel együtt léteznek, azokkal együtt jelrendszert alkotnak: a jelhasználó számára az értelmezéskor (a jel-tárgyon túl) az egyes jelnek a rendszer többi elemétől való eltérése, az azokhoz mért sajátossága (értéke) is irányadó.” HAVAS Ferenc: *Nyelviség*. In: Pannon Enciklopédia, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/a-nyelv-alapjai-3249/a-nyelviseg-havas-ferenc-324B/a-nyelv-mint-jelrendszer-325B>

„A jel lehet szimbólum [...] a jelölt tárgyra úgy utal, hogy általános eszméket társít egymással; a szimbólumot úgy értelmezzük, mint ami a tárgyra utal. A szimbólum értelmező híján elveszíti azt a jellegzetességét, amely őt jellé teszi.” ZSUFFA Zoltánné: *Gyakorlati magyar nyelvtan*. Budapest, Panem–Akkord, 1993. 361.

„A szimbólumok használata primitív, de hatásos módja a nézetek kinyilvánításának (kommunikációjának). Egy embléma vagy zászló használatával – azzal a céllal, hogy szimbolizáljon valamely rendszert, nézetet, intézményt vagy személyiséget – rövidebb úton juthatunk el az emberek tudatáig.”² A bíróságok a véleménynyilvánítás védelme során a közlési formák azonos funkciójára és erre a különös hatásra is figyelemmel értelmezik a szólásszabadságot korlátozó intézkedéseket. A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) eddig nem foglalta eset-jogába a „szimbolikus beszéd” doktrínáját, de kategorikusan véleménynyilvánításnak tekintette a művészeti alkotásokat vagy a szimbólumok használatát.³ A magyar Alkotmánybíróság összefoglalója szerint „[a] véleménynyilvánító nemcsak szavakkal, hanem például képek, szimbólumok használatával, valamely ruhadarab viselésével is megoszthatja gondolatait a környezetével. A 13/2000. (V. 12.) AB határozat és a 14/2000. (V. 12.) AB határozat alapján a jelképhasználat politikai véleménynyilvánítás, amelyet az Alkotmány 61. § (1) bekezdése védelemben részesít”.⁴ A szimbolikus beszéd egyes jelképeit illetően a továbbiakban egy konkrét kontextusra vagy üzenetre koncentrálok.

1.2. Az önkényuralmi rendszerek szimbolikájáról

A totalitárius rendszerek érdekes sajátossága az ideológiai szimbólumrendszer használata. Ezek a szimbólumok lényeges szerepet játszottak a totalitárius diktatúrákban a rendszer megteremtésében, fenntartásában, és még bukásuk után is hatással bírnak. Ez utóbbi valószínűleg azokra a társadalmi jelenségekre világít rá, amelyek kitermelték a totális rendszereket, és továbbra is relevánsak társadalmi-politikai kontextusban. A politikai hatalom és rend legitimitációjában jelentős szerepet játszó hagyományok és vallásosság, pontosabban a belőlük fakadó rituálék és szimbólumok általában is központi szerepet játszanak a politikai identitás létrehozásában, illetve a politikai közösség kohéziójának megteremtésében. A totalitárius rezsimok szimbolikája és „ikonográfia” közeli kapcsolatban áll a rendszerek politikai ideológiájával, továbbá ezeket a jelképeket túlnyomó többségükben ősi kultúrák jelképrendszeréből választották – üzeneteiket tehát ezek ismeretében lehetséges feltárni. A demokráciától tökéletesen eltávolított rendszerek is igényelték a társadalmi támogatás bizonyos formáit, így az engedelmesség, a tiszteletadás és az elismerés a jelképek immanens részei. A totalitárius diktatúrák ideológiáinak néhány közös eleme, például a közösség (nemzet, állam), a tekintély (pártmozgalom, szigorú hierarchia léte), a (magán) tulajdonjog felszámolása, a bűnbakkeresés és a militáns eszmék is kiemelik a szimbólumok

² A megállapítás az amerikai Legfelső Bíróságtól származik, amikor ítéletében alkotmányosan védendő véleménynyilvánításnak minősítette, hogy az iskolai tanulók megtagadják a nemzeti lobogó előtti tiszteletgést. Lásd *West Virginia State Board of Education v. Barnette*, 319 US 624 (1943). A *Texas v. Johnson* 491 US 397 (1989) ügyben a Legfelső Bíróság leszögezi: a zászlóégetés egy hatásos kifejezési módja az országgal és annak kormányzásával szembeni kritikának. Az állam nem korlátozhatja a kritikus véleményeket, *egy ilyen vitában nem korlátozhatja a zászló használatát csak az egyik álláspont számára*. L. még James M. MCGOLDRICK, Jr.: *Symbolic Speech: A Message from Mind to Mind*. 61 *Oklahoma Law Review* (2008) 1.

³ Dominika BYCHAWSKA-SINIARSKA: *Protecting the Right to Freedom of Expression under the European Convention on Human Rights. A Handbook for Legal Practitioners*. Council of Europe, 2017. 17–18.

⁴ 95/2008. (VII. 3.) AB határozat, indokolás, III. 2. 2. pont.

funkcióit. A totális rendszerek különösen a kommunikációs csatornák felett gyakoroltak szigorú kontrollt, hogy a szerves szociális kultúraelemeket felváltsa a politikai propaganda, a konformizmus és a tekintélyelvűség.⁵

Az önkényuralmi rendszerek általában meghatározzák fennállásuk történelmi korszakát: például a náci diktatúra vagy a nyilas rémuralom viszonylag rövid időszaka is maradandó nyomot hagyott a történelemben és a társadalmi kollektív emlékezetben. A hosszabb ideig létező totális rezsimok pedig a magánszférába való behatolással többgenerációs élményekké váltak, ugyanis az emlékezet nemcsak az explicit jelképeket köti e rendszerekhez, de a mindennapi élet megannyi rutinszerű jelenségét is (például emlékezhetünk többek között a Trabantra mint a kommunizmus szimbólumára). Ez és különösen a totalitárius politikai rendszerek jelképekhez való vonzódása eredményezi, hogy az önkényuralmi rendszerek szimbolikája meglehetősen sokszínű. Az általuk használt vagy hozzájuk köthető jelképek jogi megítélését szolgálja, ha e jelképeket konkretizáljuk, ami néhány szimbólum explicit néven nevezésével, de a diktatórikus rendszerhez való kötődés megragadásával is lehetséges.

Érdeemes tehát leltárt készíteni, milyen szimbólumok jöhetnek szóba, ha az önkényuralmi rendszerek szimbólumai használatának korlátozását tűzzük ki célul (vagy más megközelítésben: ha a szimbólumok létező jogi tilalmának megítéléséről értekezünk).

Az első körben azok a szimbólumok szerepelnek, amelyeket a diktatórikus rendszerek hivatalosan használtak. Ezek megjelenhettek az állam vagy a totalitárius állampárt (mozgalom) jelképeként – ilyen többek között az állami címer, zászló, illetve a párt vagy a mozgalom hivatalos formákban használt jelképe (és mivel az állam és a párt viszonyában a teljes összefonódás jellemző, e szimbólumok és használatuk nagymértékben átfedik egymást). Az utókor jogrendszerei számára e jelképek a legnyilvánvalóbban megfogható szabályozási tárgyak. Ide sorolhatjuk a leggyakrabban, így a magyar Büntető törvénykönyv által is nevesített horogkeresztet, az SS-jelvényt, a nyilaskeresztet, a sarló-kalapácsot és az ötágú vörös csillagot.

Sajátos a helyzetük a további, önkényuralmi rendszerekhez köthető, de nem „tényállászerű” szimbólumoknak. Ez olyan jelképekre is érvényes, amelyek nem érték el egy adott jogrendszerben a büntető jogpolitika tilalmi szintjét, vagy valamilyen okból távolinak tűnt a használatukkal okozható veszély (például a fasiszta vesszőnyaláb,⁶ a Franco-rendszer vesszőnyalábjelképei vagy más címeri), esetleg maga a szimbólum nem tűnt túl konkrétnek (például a nyilasok által használt árpádsávós zászló vagy a diktatúrák fegyveres szervezeteinek egyenruhái).

Amennyiben teljes körképet akarunk adni, nehéz feladatra vállalkozunk, hiszen a jelképek az élet különböző területein, mélységben és intézményesültséggel léteznek. A rendszerre utalás szimbolikus üzenetét hordozhatják bizonyos mozdulatok (a náci karlendítéses köszöntés), személynevek (a személyi kultuszból fakadóan Karl Marx, Vlagyimir Iljics Lenin, Fjodor Ivanovics Tolbuhin, Adolf Hitler stb. neve), kifejezések (például „felszabadulás”, „élettér”), könyvek (tipikusan a *Mein Kampf*), zenék (például diktátorok kedvenc zeneszerzői), szobrok (akár ikonikus személyeket ábrázolnak, akár például a Vörös Hadsereg hőstetteinek tisztelegnek), egyéb alko-

⁵ Az áttekintés alapja: Nikša SVILČIĆ – Pero MALDINI: Visual Persuasion and Politics: Ideology and Symbols of the Totalitarian Regimes – Case Study: Hammer and Sickle. 37 *Collegium Antropologicum* (2013) 2, 570–573.

⁶ Ivan Buttignon *Gli spettri di Mussolini. La storia del fascismo italiano raccontata attraverso i suoi simboli* című művét idézi MADARÁSZ Imre: Az olasz fasizmus jelképei és mítoszai. *Klió*, 2014/2., 108–109.

tások (festmények stb.), hivatalosnak mondható politikai-ideológiai doktrínák (fajelmélet, osztályharc), jeles naptári napok (április 4., május 1., november 7. stb.). Ezek a jelképek megjelenhetnek explicit és kódolt formákban is (például az általános vélekedés szerint a 88 a náci „Heil Hitler”-köszöntés számkódja).⁷

A szimbolika absztraktabb formáiról (a jelképekbe tömörített üzenetekről) általánosságban fontos megállapítást tehetünk. Érdekes jelenség, hogy kevés az önállóan alkotott, új szimbólum: a rezsimek általában archaikus forrásokból merítenek, ezzel is erősítve legitimációjukat. Az ősi jelképek eredeti jelentéstartalmát az ideológiák a saját javukra módosítják, alapjaikban megváltoztatva vagy elvetve a korábbi-eredeti jelentésüket.⁸ Ebből származik az interpretációs kihívás: az adott szimbólum immár több üzenetet hordoz, és kontextustól, értelmezéstől vagy kommunikációtól függően többféle dekódolása lehetséges. A jelen dolgozatban nem szükséges az egyes jelképek részletes fejlődéstörténetét (például a szvasztika több ezer éves múltját)⁹ feldolgozni, elegendő annak rögzítése, hogy egyes szimbólumok (sőt a legtöbbjük) már az önkényuralmi rendszereket megelőzően léteztek. Ezzel az ismerettel természetesen a jogalkalmazónak rendelkeznie kell, és az adott helyzet megítélésakor a jelképek jelentésrétegeit, lehetséges üzeneteit eszerint kell feltárnia.

Az önkényuralmi rendszerek jelképeivel kapcsolatos jogpolitikai attitűdök és jogi viták mögött sajátos történelmi dinamika rejlik. A szimbólumokkal szembeni tilalmak nyilván a rendszerek bukása után merülhetnek fel, ennek kézenfekvő legitimációs, politikai indoka pedig az új berendezkedésnek az előző rendszerrel szembeni pozicionálása.¹⁰ Másrészt – és ez a jelen tanulmány nézőpontja is – a tilalmak megjelenése a politikai kommunikációs mezőben alapjogi kérdéseket is felvet, elsősorban a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatban. Ezek a tilalmak így, politikai háttérüket tekintve, tudatos intézkedések, és mint ilyenek, az adott időszakban a szimbolika egyfajta újraértékelését jelentik. A kelet- és közép-európai új demokráciákban még egy generációnyi idő elteltével is problémát jelentenek a régi rezsimek szimbólumai, és új eredményekkel gazdagítják a szabályozást. Mindez az önkényuralmi jelképek pályáját is jellemzi, és mind a jelenlegi politikai küzdelmekben, mind az egyes társadalmi folyamatokban (olyan fejleményekben, amelyek a 20. századi rezsimek kialakulásában is szerepet játszottak) újraértelmezhető kommunikációs készlettel szolgál mind a két térfélnek.¹¹ Számunkra most azonban a

⁷ A kódok sokszínűségéhez l. a <https://dasversteckspiel.de> portált, illetve a „Truth about 88. New Book Reveals Secret Meaning of Neo-Nazi Codes” című cikket: *Spiegel Online*, 2011. június 27., <http://www.spiegel.de/international/germany/the-truth-about-88-new-book-reveals-secret-meaning-of-neo-nazi-codes-a-770820.html>

⁸ SVILIČIĆ–MALDINI i. m. (5. lj.) 570.

⁹ Imádtá a világ, amíg Hitler el nem lopta: a szvasztika. *Múlt-kor*, 2015. szeptember.

¹⁰ SAJÓ András: *Az önkorlátozó hatalom*. Budapest, KJK–MTA, 1995. Ruti G. TEITEL: *Transitional Justice*. New York, Oxford University Press, 2000.

¹¹ Egy példaként Koltay András a *Vajnai*-ügyben hozott, a szimbólumok többértelműségére alapozó érveléssel operáló EJEK-döntés kritikájaként megfogalmazza: „Ami a vörös csillag többértelműségét illeti, ez Magyarországon nem feltétlenül igaz. A több mint négy évtizedig tartó diktatúra nehezen gyógyuló sebeket okozott. A rendszer áldozatai és a magyar történelmet alaposan ismerők emlékezetében a vörös csillagról aligha a nyugat-európai baloldali mozgalmak egyenlő választójogért folytatott küzdelme jut eszükbe, sokkal inkább a vörös csillag lehullása a középületekről 1956 októberében és 1989 során. Ez a szimbolikus aktus nem a baloldali eszmék elutasítását jelentette, hanem a gyűlölt önkényuralmi rendszer eltörlésének csillapíthatatlan vágját testesítette meg. A vörös csillag tehát mást jelent-

jogi szabályozás és gyakorlat sajátosságai és alapjogi konfliktusai az érdekesek, ezért ezeket tekintjük át az alábbiakban, különböző jogterületeket érintve és több európai jogrendszerbe is bepillantva.

2. A büntetőjogi eszközökről

2.1. Standardok?

Az önkényuralmi rendszerek és jelképeik elleni küzdelem európai konszenzusa több dokumentumban is megtalálható. Ezek itt nem elsősorban kötelező jellegük miatt fontosak számunkra, hanem annak alátámasztására szolgálnak, hogy a szóban forgó szabályozások nem csupán egyes nemzetállami jogrendszerek termékei, és európai standardok is formálódóban vannak iránymutatásul a nemzeti jogrendszerek számára. Az EJEB kezdetben a szélsőjobb oldali eszmék hirdetőinek pereiben az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) 17. cikkére alapozta álláspontját:

„minden olyan ügyben, amelyben a kérelmező a véleménynyilvánítás szabadságához fűződő jogára hivatkozott az Egyezmény szellemét és a demokrácia alapértékeit sértő szövegek közzétételének igazolására, a Bizottság közvetve vagy közvetlenül mindig az Egyezmény 17. cikke alapján utasította el az ilyen érvelést, és nyilvánította elfogadhatatlannak a kérelmet. [...] [A] Bíróság észrevételezte, hogy a »17. cikk általános célja annak megakadályozása, hogy önkényuralmi eszméket hirdető egyének vagy csoportok saját érdekeiknek megfelelően hivatkozassanak az Egyezményben rögzített elvekre.«¹²

Az Európa Tanács fellépése a náci és fasiszta önkényuralmi rendszerekkel szemben a 20. század második felében inkább a rasszizmus és xenofóbia elleni küzdelem kontextusában jelentkezett.¹³ Ezt némileg később (a keleti blokk felbomlása miatt) követte a kommunista-szocialista rezsimek örökségével és jelképeivel szembeni markánsabb kiállás. A Velencei Bizottság mindazonáltal a kommunista-szocialista rendszerek szimbólumai elleni fellépés európai standardjait (az EJEB-gyakorlatot) inkább a *Vajnai*-ügytől kezdte felvázolni.¹⁴ Az Európai Uniónak a totali-

het Magyarországon, Litvániában, Kambodzsában és Franciaországban vagy Olaszországban.” L. KOLTAY András: *A Vajnai-ügy. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a vörös csillag viselésének büntetethetőségéről. Jogesetek Magyarázata*, 2010/1., 79.

¹² *Vajnai v. Hungary* (2008) [21], <http://www.lb.hu/hu/ejeb/vajnai-magyarorszag-elleni-ugye-3362906>

¹³ L. ECRI General Policy Recommendation No 1 on combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance (1996), valamint ECRI General Policy Recommendation No 15 on Combating Hate Speech (2015).

¹⁴ L. CDL-AD(2013)004-e – Joint Amicus Curiae Brief for the Constitutional Court of Moldova on the Compatibility with European Standards of Law No. 192 of 12 July 2012 on the prohibition of the use of symbols of the totalitarian communist regime and of the promotion of totalitarian ideologies of the Republic of Moldova. Adopted by the Venice Commission (2013), [22]–[23]. L. még PACE Resolution 1096 (1996) Measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems, valamint PACE Resolution 1481 (2006) Need for international condemnation of crimes of totalitarian communist regimes. Ugyanakkor a kommunista rendszerek jelképeivel ezek nem foglalkoznak explicit módon.

tárius rendszerekkel szembeni állásfoglalásai is hasonló alapon nyugszanak.¹⁵ Az Unióban csak később kezdődött parlamenti vita a kifejezetten a náci és fasiszta szimbólumok és jelszavak tilalmáról (2005, 2017).¹⁶

Az Unió politikák közül azonban a rasszizmus és az idegengyűlölet elleni kerethatározat¹⁷ számunkra fontos kiindulópont lehet. A kerethatározat egyes magatartások büntetőjogi szankcióval való visszaszorítását írja elő: a tagállamoknak büntető törvénykönyvükbe kell foglalni egyebek között:

- a nyilvánosság előtt a faj, bőrszín, vallás, származás vagy nemzeti, illetve etnikai hovatartozás alapján meghatározott személyek csoportjával vagy e csoportok valamely tagjával szembeni erőszakra vagy gyűlöletre uszítás tilalmát,
- az előző pontban említett cselekmények elkövetésének tilalmát röpiratok, képek vagy egyéb anyagok nyilvános terjesztése vagy forgalmazása útján,
- a Nemzetközi Büntetőbíróság statútumának 6., 7. és 8. cikkében meghatározott népszerűsítés, emberiség elleni vagy háborús bűncselekmény, illetve [a *d*] pont értelmében] a Nemzetközi Katonai Törvényszéknek az 1945. augusztus 8-i londoni egyezményhez csatolt chartája 6. cikkében meghatározott bűncselekmények nyilvánosság előtti védelmezésének, tagadásának vagy súlyosan jelentéktelen színben való feltűntetésének tilalmát faj, bőrszín, vallás, származás vagy nemzeti, illetve etnikai hovatartozás alapján meghatározott személyek egy csoportja vagy e csoportok valamely tagja ellen, amennyiben az adott cselekményt olyan módon valósítják meg, hogy az e csoportok vagy azok valamely tagja elleni erőszakra vagy gyűlöletre uszításra alkalmas.

A tagállamok dönthetnek úgy, hogy kizárólag azt a cselekményt büntetik, amely a közrend megzavarására alkalmas, vagy azt is, amelyik fenyegető, gyalázkodó vagy sértő jellegű.¹⁸

A kerethatározat nem utal explicit módon az önkényuralmi jelképekre és tilalmukra, de a magyar jogban megtalálhatók a határozatnak megfeleltethető további tényállások.¹⁹ Románia hasonlóképp kiterjeszti a rasszizmus elleni törvényhozást a jelképekre a 217/2015. számú törvényében.²⁰

¹⁵ A Tanács együttes fellépése (1996. július 15.) az Európai Unióról szóló szerződés K.3. cikke alapján, a rasszizmus és az idegengyűlölet leküzdésére irányuló fellépésről (96/443/IB). A Tanács 2008/913/IB kerethatározata (2008. november 28.) a rasszizmus és az idegengyűlölet egyes formái és megnyilvánulásai elleni, büntetőjogi eszközökkel történő küzdelemről. Az Európai Parlament 2009. április 2-i állásfoglalása az európai lelkiismeretről és a totalitarizmusról (2010/C 137 E/05).

¹⁶ Procedure file: 2017/3007(RSP) EU wide ban on Nazi and fascist symbols and slogans. L. [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2017/3007\(RSP\)](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2017/3007(RSP)), valamint <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20171213+ITEM-022+DOC+XML+V0//EN&language=EN>

¹⁷ A Tanács 2008/913/IB kerethatározata (2008. november 28.) a rasszizmus és az idegengyűlölet egyes formái és megnyilvánulásai elleni, büntetőjogi eszközökkel történő küzdelemről.

¹⁸ SMUK Péter: Az Európai Tanács rasszizmus elleni kerethatározatával kapcsolatos alkotmányjogi és jogalkalmazási problémák. *Rendészeti Szemle*, 2009/12., 3–17.

¹⁹ A határozat végrehajtásáról szóló tagállami jelentések között hazánk esetében az önkényuralmi jelképek használatának büntetőjogi szankcionálásáról szóló, egyes Btk.-tényállásokat a 4/2013. (II. 21.) AB határozat nyomán módosított 2013. évi XLVIII. törvény szerepel, bár helyesen a Btk.-t kellett volna feltüntetni.

²⁰ A rasszizmus elleni kerethatározat nemzeti átültetésének eredményeiről lásd <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/NIM/?uri=celex:32008F0913>

A Velencei Bizottság egy, a moldovai pártszabályozással kapcsolatos alkotmánybíróági ügyben megfogalmazott *amicus curiae*-ben foglalkozott bővebben a kérdéskörrel.²¹ A Bizottság előbb, áttekintve az európai standardokat, a nemzeti jogrendszerekből vett példákat, majd Moldova szabályozását elemezte. Ebből a lényegi ismérveket emelem ki itt, az egyes nemzeti megoldásokra csak utalok (kivéve a részletesebben bemutatott magyar szabályozási fejleményeket).

A Velencei Bizottság szerint a szóban forgó jelképek tilalma szinte szükségszerűen ütközik a véleménynyilvánítás és az egyesülés szabadságával, ezért e kiemelt értékek védelme miatt alapos vizsgálatra van szükség az intézkedések elfogadhatóságának megítélésékor. A törvény általi meghatározottság²² mércéjét tekintve az államok szabályozási megoldásait aszerint csoportosíthatjuk, hogy a szimbólumokat konkrétan megnevezik (mint például Magyarország) vagy (kevésbé elfogadhatóan) nem egzakt módon utalnak rá (például mint „totalitárius kommunista szimbólumok”, ahogy a moldáv megoldás javasolta). Hasonlóképp nem elég egzakt a Bizottság szerint „a totalitárius ideológiák terjesztésére” való utalás. Az ilyen fordulatokban ugyanis sem az „ideológia”, sem a „totalitárius” kifejezések nem kellően egyértelműek, ahogy a Bizottság által is hivatkozott korábbi lengyel és cseh alkotmánybíróági döntések is kimondták.

A tilalmat alátámasztó célkitűzések legitimitása²³ több érdekléssel is alátámasztható. Az egyes tilalmak iránti nyomós társadalmi szükséglet igazolható a demokrácia védelmével (bár a rendszerellenesnek mondott pártok betiltása körültekintést igényel),²⁴ valamint mások jogainak sérelme és a köznyugalom megzavarásának megelőzésével. A Velencei Bizottság a *Vajnai*-ügyben kifejtett bíróági álláspontot idézve kiemeli, hogy a totalitárius ideológia hirdetésének lehetősége nem elégséges indok a szimbólumok tilalmára, különösen, ha ezek többes jelentéstartalommal bírnak.²⁵

Megállapíthatjuk, hogy az önkényuralmi szimbólumok tilalmának igazolása részben a szélsőséges, rasszista megnyilvánulások és a gyűlöletbeszéd visszaszorítását, részben a totalitárius rendszerek elítélését és visszatérésük megakadályozását magában foglaló diskurzus része. Ezen általánosabb célok az egyének jogainak és a közrendnek a védelmét szolgálják. Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy ez az önkényuralmi jelképekről folytatott diskurzus magában foglalja a náci és a fasiszta, valamint a kommunista rendszerek elutasításában, szimbólumainak tilalmában tapasztalható kettős mérce kritikáját. Az ezzel kapcsolatos érvrendszer egyébként az EJEB gyakorlatából is meríthet.²⁶

2.2. Közép-európai megoldások

A közép-európai államok egyébként változatos büntető törvénykönyvi tényállásait áttekintve megállapítható, hogy azok az önkényuralmi rendszerekkel kapcsolatban általában explicitiek (és nem oldódnak fel valamilyen közrendvédelmi vagy gyűlöletbeszédre vonatkozó tényállásban),

²¹ CDL-AD(2013)004-c (14. lj.).

²² Uo., [69]–[78].

²³ Uo., [79]–[83].

²⁴ Uo., [93].

²⁵ Uo., [121].

²⁶ L. ehhez KOLTAY i. m. (11. lj.) 80–81.

ám a totalitárius szimbólumok inkább kevés helyen bukkannak fel. Az alábbi áttekintés²⁷ a gyűlölet-bűncselekmények tényállásaihoz képest a jelképek tilalmához kapcsolódó, speciálisabb tényállásokra fókuszál.

Az egyes nemzeti jogrendszerekben található szabályozások számbavételét kezdjük a német büntetőjogi normákkal. A német Strafgesetzbuch rendelkezései közül a 86. cikk az alkotmányellenes szervezetek propagandaanyagainak terjesztését bünteti. Ilyen szervezetnek minősülnek egyebek mellett az alkotmányellenes működés miatt feloszlott politikai pártok, de a tényállás alá esnek a korábban létezett nemzetiszocialista szervezetek célkitűzéseit támogató propagandaanyagok is. A propagandaanyag akkor tényállásszerű, ha tartalmában a szabad, demokratikus alkotmányos rend, illetve a nemzetek közösségének eszméje ellen irányul. Nem valósít meg bűncselekményt az oktatási-kulturális célzatú terjesztés. A 86a. cikk ezen túlmenően bünteti az ilyen szervezetek szimbólumainak terjesztését, nyilvános használatát, előállítását, kereskedelmét. A 86a. cikk (2) bekezdése konkretizálja a szimbólumok körét: zászlók, jelvények, egyenruhák, ezek részei, jelszavak, köszöntési formák, valamint az ezekhez megtevésztésig hasonló szimbólumok.²⁸

Lettország Büntető törvénykönyve (74. cikk) a náci Németország és a Szovjetunió által elkövetett emberiség elleni bűncselekmények tagadását vagy ezek dicsőítését rendeli büntetni az emberiség és a béke elleni bűncselekmények között, akárcsak Litvánia törvénye (170. cikk) – igaz, ez utóbbinál tényállási elem, hogy a bűnök tagadását úgy kell elkövetni, hogy az fenyegető, gyalázkodó és másokat sértő legyen, vagy a közrendet megzavarja. Litvánia szabálysértési törvénye (188.18. cikk) értelmében az önkényuralmi jelképek terjesztése, nyilvános gyűlésen, tömegrendezvényen való használata bírsághozható. Ilyennek minősül a zászló, az embléma, illetve az olyan zászló, jelkép és egyenruha, amely magában foglalja a náci Németország, a Szovjetunió, a Litván Szovjet Szocialista Köztársaság zászlaját, jelképét, továbbá a náci vagy kommunista szervezetek szimbólumai és egyenruhái, a „náci szvasztika”, az SS-jelvény, a szovjet sarló és kalapács, valamint a „szovjet ótágú vörös csillagon” alapuló jelképek. Úgyszintén tilalom alá esnek a litván polgárok elnyomásáért felelős német náci és szovjet kommunista pártvezetők képei, de még a náci Németország, a Szovjetunió, a Litván Szovjet Szocialista Köztársaság himnuszainak éneklése is. (Az elkövetési magatartások alól kivételt képez az oktatási és kulturális célzatú használat.)²⁹

Lengyelország alkotmányának 13. cikke hátterül szolgál az önkényuralmi rendszerek öröksége elleni küzdelemnek, amely a totalitárius elvű, valamint a náci, fasiszta vagy kommunista elveken alapuló politikai pártok szervezését és működését tiltja. A büntetőkódex 256. cikke szerint büntetendő, aki a fasiszta vagy más totalitárius állami rendszert propagálja, az önkényuralmi (náci, kommunista vagy más totalitárius) szimbólumok használata pedig akkor bün-

²⁷ Összehasonlító áttekintést nyújt még – helyenként tömörebben – a 4/2013. (II. 21.) AB határozat [24]–[44] is.

²⁸ Németországban a háborús és egyéb játékszoftverek tekintetében is alkalmazták a náci szimbólumok tilalmát, de ez oda vezetett, hogy a programok az eredetiekhez nagyban hasonlatos jelképeket kreáltak. L. Germany Lifts Total Ban on Nazi Symbols in Video Games. *BBC*, 2018. augusztus 10., <https://www.bbc.com/news/world-europe-45142651>

²⁹ Natalija BITIUKOVA: *Hate Speech in Lithuania: Frequently Asked Questions*. (2013) https://ziladoc.com/download/hate-speech-in-lithuania_pdf

retendő, ha e célt – a totalitárius rendszerek támogatását – szolgálja. A lengyel alkotmánybíróság szerint a véleményszabadság alapjogával azért nem fért meg a szimbólumtilalom tényállásának egy része, mert nem büntethető olyan jelképek használata, amelyek hatása (társadalomra való veszélyessége) kétséges, és a tényállás nem volt kellően precíz a szimbólumok megjelölésében sem.³⁰

A csehszlovák Btk. 1991-es módosításáról a csehszlovák alkotmánybíróság még kimondta, hogy nem alkotmányellenes a benne megfogalmazott tilalom e tárgykörben, amennyiben egy megnyilvánulás a polgárok jogfosztására vagy gyűlöletkeltésre alkalmas, ellenben a kommunizmusra hivatkozás nem kellően pontos, mivel az utalhat az erőszakos hatalomszerzés és a proletárdiktatúra büntethető ideológiájára éppúgy, mint az ez alá nem sorolható célkitűzésekre (mint az osztályok nélküli társadalom stb.). A döntés eredményeképp kerültek ki a „fasizmus” és a „kommunizmus” kifejezések a törvényből³¹ – az utódállamok későbbi szabályozását is befolyásolva.

Csehország Büntető törvénykönyve (405. cikk) a náci, kommunista és egyéb népiirtások, valamint más emberiség elleni bűncselekmények tagadását, igazolását, helyeslését rendeli büntetni, a szlovák büntetőkodez pedig az olyan csoportosulások és mozgalmak támogatását, amelyek az erőszakot, illetve erőszakkal, mások súlyos sérelmével fenyegetve a polgárok alapjogainak és szabadságának elnyomását tűzik ki célul (421. cikk). A szlovák törvény (422–422c. cikkek) bűncselekménynek minősíti azt is, ha valaki az ilyen szervezetek, mozgalmak iránti elkötelezettségét nyilvánosan kifejezi, „különösen zászlók, jelvények, egyenruhák, jelszavak használatával”. Bűncselekmény az ilyen szélsőséges eszközök előállítása, terjesztése és birtoklása – még abban az esetben is, ha az elkövető azt nem hozza nyilvánosságra (422c. cikk).³²

Romániában a 31/2002. számú sürgősségi kormányrendelet mondta ki a fasiszta, rasszista, idegengyűlölő szervezetek és szimbólumok, illetve azon személyek kultuszának tilalmát, akik bűnösök a béke és az emberiség elleni bűncselekmények elkövetésében. Ezt a rendeletet módosította és tulajdonképp törvényi erőre emelte a 217/2015. számú törvény, amely már konkrét definíciókat tartalmaz a Vaszárdára (más néven a Légiós Mozgalomra vagy Mihály Arkangyal Légiójára) és a romániai holokausztra vonatkozóan is, kritikusai viszont megfogalmazták, hogy a kommunizmus bűneire való hivatkozás továbbra is kimaradt belőle – már ha egyáltalán igazolható ez a véleményszabadságot korlátozó tilalom.³³

Oroszország Büntető törvénykönyve (282. cikk) tiltja a szélsőséges szervezetek létrehozását, a szélsőséges (elsősorban náci) szimbólumok tilalma pedig a szabálysértési törvényben (20.3. cikk) található. Ez utóbbi szankcionálni rendeli a náci eszközök, szimbólumok és kellé-

³⁰ K 11/10 sz. határozat (2011. július), http://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/omowienia/K_11_10_EN.pdf

³¹ CDL-AD(2013)004-c (14. lj.) [33]–[34].

³² Szlovákia Büntető törvénykönyve (2005), https://www.legislationline.org/download/action/download/id/3763/file/Slovakia_CC_2005_en.pdf

³³ Románul: [http://www.activewatch.ro/Assets/Upload/files/annual%20report%20on%20hate%20speech%20in%20romania%202014%202015.pdf](https://lege5.ro/Gratuit/g4ztmnnjxga/legea-nr-217-2015-pentru-modificarea-si-completarea-ordo-nantei-de-urgenta-a-guvernului-nr-31-2002-privind-interzicerea-organizatiilor-si-simbolurilor-cu-character-fascist-rasist-sau-xenofob-si-a-promov.Értékeléséhez l. Radu RĂILEANU et al.: Annual Report on Hate Speech in Romania 2014–2015. <i>Netrangers–ActiveWatch</i> (2016), <a href=)

kek nyilvános használatát és propagálását (a kommentár szerint³⁴ ez a német nemzetiszocialista párt és az olasz fasiszta párt által használt tárgyak, szavak, mozdulatok nyilvános helyeken való használatát jelenti, de ide tartozik azok népszerűsítése, gyártása, eladása vagy megszerzése is), ahogyan a szélsőséges szervezetek ilyen jelképeit is.³⁵

2.3. A magyar szabályozási és alkotmánybíróvási fordulatokról

Az önkényuralmi jelképek tilalmának hazai története több izgalmas epizódot is tartalmaz, amelyekben két egymástól eltérő AB-döntés, számos EJEK-ítélet (köztük a *Vajnai*-ügy), valamint büntető törvénykönyvi és más jogágbeli szabályozási fordulatok szerepelnek. E pontban a büntetőjogi tényállásokat vizsgálom.

2.3.1. Új impulzusok az önkényuralmi rendszerekkel szembeni büntető jogalkotáshoz

2010-ig nagyjából világos képlettel jellemezhetők a magyar jogrendszer válasza a totalitárius eszmék kihívásaira: a gyűlöletbeszédet akkor büntették, ha az elkövetési magatartás elérte az uszítás küszöbét, az Alkotmánybíróság pedig rendre megakadályozta az ennek kiterjesztésére irányuló törvényhozói törekvéseket, indokként homályos fogalomhasználatot vagy a köznyugalom (távoli) sérelmére hivatkozás elégtelenségét hozva fel. Az önkényuralmi rendszerek szimbólumait a Btk. konkrét jelképek tekintetében az AB által elfogadhatóan büntette, a *Vajnai*-ügy pedig egy ideig nem okozott különösebb változást a jogrendben.

2010-től aztán a szimbólum-jogalkotás új lendületet kapott. Ennek három ösztönzőjét lehet megemlíteni:

- az *EU rasszizmus elleni kerethatározata* 2009-ben lépett hatályba, és a Bizottság rövid határidővel konkrét fejleményekről kért jelentéseket: ennek első lépcsője a nemzeti szocialista vagy kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása tényállás Btk.-ba iktatása volt (régii Btk. 269/C., új Btk. 333. §),
- az új *Alaptörvény* értéktartalmában jelentős újjáértékelésként hatott: egyebek között az önkényuralmi rendszerekkel szembeni önmeghatározást már a Nemzeti Hitvallásban elvégzi, markánsan elhatárolva a magyar történelem alkotmányos és diktatórikus időszakát, illetve a negyedik módosítás által beiktatott új *U*) cikk továbbá terjedelmesen ítéli el a kommunista rendszer állampártját és „hatalombirtokosait” – ez az új szöveggörnyezet az Alkotmányhoz képest kifejezésre juttatja, hogy az önkényuralmi rendszerek népszerűsítése vagy ideológiájuk hangoztatása a jelenlegi alkotmányos értékrend tagadását jelenti,

³⁴ A művészi vagy tudományos alkotás keretében való közszemlére tétel nem büntetendő: <http://koapkodeksrf.ru/rzd-2/gl-20/st-20-3-koap-rf>, illetve Natalia YUDINA: Countering or imitation: The state against the promotion of hate and the political activity of nationalists in Russia in 2017. *Sova* (2018), https://www.sova-center.ru/en/xenophobia/reports-analyses/2018/03/d39029/#_ftnref27

³⁵ L. még a folyamatban levő *Vladimir Ivanovich Karatayev v. Russia* kérelmet (no. 56109/07): <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-145630&filename=001-145630.pdf>

- a *strasbourgi elvárások* súlyosodtak: a *Vajnai*-ügyéhez hasonló alapon újabb ügyekben³⁶ hozott EJEB-elmarasztalás az ötágú vörös csillaggal kapcsolatban már az AB-re is (pontosabban: közvetlenül csak az AB-re) hatott, aminek nyomán a (régí és az új) Btk. vonatkozó szakaszát is módosította az Országgyűlés.

Az ezen ösztönzők által kiváltott vagy elősegített jogalkotási fejlemények közül néhány fontosabbat elemzünk.

A Btk. 333. §-a szerinti tényállás alapján, aki nagy nyilvánosság előtt a nemzeti szocialista vagy kommunista rendszerek által elkövetett népiirtás vagy más, emberiség elleni cselekmények tényét tagadja, kétségbe vonja, jelentéktelen színben tünteti fel, vagy azokat igazolni törekszik, büntetést követ el. A „holokauszttagadás” 2010-ben került a Btk.-ba, előbb csak a nemzeti szocialista rendszerekkel kapcsolatban, amit az „egyenlő elbírálás” végett már 2010 nyarán kiigazítottak a kommunista rendszerek bűneinek említésével.³⁷

Az Alkotmánybíróság előbb formai szempontok miatt elutasította a tényállás büntetendőségét megkérdőjelező indítványokat,³⁸ majd egy bírói kezdeményezés alapján érdemi, fenntartó határozatot hozott [16/2013. (VI. 20.) AB határozat]. A tényállás büntetendőségének alkotmányosságát már a negyedik alkotmánymódosítás és az egyes önkényuralmi szimbólumokat érintő tényállásokat megsemmisítő AB határozat (lásd alább) ismeretében mondta ki a testület. Indokolása szerint:

„[50] [...] a nemzetiszocializmus és a kommunizmus bűneinek tagadása a véleménynyilvánítás szabadságával való olyan visszaélésnek tekintendő, ami nem csupán az áldozatok közösségének, de a velük közösséget vállaló, demokratikus értékek mellett elkötelezett állampolgárok méltóságát is súlyosan sérti. Az áldozatok hozzátartozói, az áldozatokkal közösséget vállaló személyek méltóságának védelme lehetővé teszi, illetőleg szükségessé teszi tehát az olyan cselekmény büntetőjogi szankcióval történő fenyegetését, amely a XX. századi totalitárius rendszerekben megtörtént tragikus és történelmileg meghatározó események tagadását valósítja meg. [...] [52] [...] [az] általános társadalmi meggyőződéssel ellentétes, nagy nyilvánosság előtt kifejezett álláspont, az igazságérzetet és az áldozatok méltóságát sértő vélemény arra is alkalmas lehet, hogy közfelháborodást keltve, másokat megbotránkoztatva olyan indulatot gerjessen, amely a köznyugalom megzavarásához vezethet.”

A többségi álláspont tehát az egyének méltóságának és a köznyugalom védelmének szükségességét egyaránt megállapította a szóban forgó cselekményekkel kapcsolatban. Megjegyzendő, hogy a különvéleményen levő bírók sem a nemzetiszocializmus és a kommunizmus bűneinek egyenlőként kezelését (Kovács Péter), sem az egyének vagy közösségek méltóságának érintettségét (Bragyova András), sem pedig a köznyugalom sérelmét (Lévay Miklós) nem fogadták el.

³⁶ *Fratanoló v. Hungary*, no. 29459/10, 2011. november 3-i ítélet. *Fáber v. Hungary*, no. 40721/08, 2012. július 24-i ítélet. GRANYÁK Lívია: A Fáber-ügy. A szimbolikus véleménynyilvánítás határai. *Jogesetek Magyarázata*, 2013. Hallgatói különszám, 12–16.

³⁷ A 2010. évi XXXVI. tv., majd a 2010. évi LVI. tv. A tényállást korrigálta a 2013. évi XLVIII. törvény, amely a „nemzeti szocialista” kifejezést „nemzetiszocialistára” változtatta.

³⁸ 2010-ben a Társaság a Szabadságjogokért kezdeményezett utólagos normakontrollt: http://tasz.hu/files/tasz/imce/TASZ_inditvany_Btk_269c.pdf. Elutasításához l. 574/B/2010. AB-végzés és 3066/2012. (VII. 26.) AB-végzés.

A szólásszabadsággal kapcsolatos rendelkezés megítéléséhez az AB által korán megfogalmazott tartalomsemleges védelemből indulhatunk ki, amelyet több esetben is gyengítettek a kivételek, például az alább elemzésre kerülő önkényuralmi szimbólumokkal kapcsolatos tilalom, valamint a nemzeti jelképeket védő tényállás. Ezen esetekben az AB „messziről” hozta a védendő értékeket: az alkotmányban rögzített értékeket, a történelmi tapasztalatokat és az egyes csoportok, közösségek méltóságát említette. Míg az uszítás esetében világos kritériumot határozott meg a köznyugalom sérelméhez, a közvetlen és nyilvánvaló veszélyt (ami a joggyakorlatban a tettekre sarkalló, érzelmi indíttatású gyűlölködés), addig az itt tételesen sem kimutatott, sem a köznyugalom közvetlen veszélyeztetése, sem egyes személyek vagy csoportok emberi méltóságának valós sérelme (vagy annak közvetlen veszélye) nem szerepel. Természetesen nem hagyható figyelmen kívül, hogy az önkényuralmi rendszerek bűneinek tagadása szélsőséges politikai irányzatok megnyilvánulásaiban fordul elő, amelyek az alkotmányos rendet, az azon alapuló köznyugalom veszélyeztetik. Ezen ideológiák terjesztése az immár korántsem értéksemleges Alaptörvény fentebb leírt alapértékeit tagadja meg, ilyen értelemben a tényállás alkotmányos megalapozottsága már elfogadhatóbbnak látszik.

A holokauszttagadást Európa több országában büntetik.³⁹ E tényállás becikkelyezését pedig kifejezetten elvárta a rasszizmus elleni, 2008/913/IB. számú európai uniós kerethatározat, amely azonban tükrözi a tényállás körüli alkotmányos bizonytalanságot is.⁴⁰ Az 1. cikk (1) bekezdés c) pontja ugyanis bizonyos konkrétan meghatározott népirtások tagadásából indul ki, amelyet úgy kell megvalósítani a büntetendőséghez, hogy az „faji, bőrszín szerinti, vallási, származás szerinti vagy nemzeti, illetve etnikai hovatartozásuk alapján meghatározott személyek egy csoportja vagy e csoport valamely tagja ellen” irányuljon, és egyúttal „az e csoport vagy annak valamely tagja ellen erőszakra vagy gyűlöletre való uszításra” legyen alkalmas (ezt a tényállást viszont a magyar „közösség elleni uszítás” magában foglalja). E körülírás pontosabban határozza meg a köznyugalom sérelmét, ellenben a Btk. 333. §-a ilyen körülményeket nem foglal magában, ezért az elkövetési magatartást egyenesen a köznyugalom megsértésére alkalmasnak minősíti. Kovács az említett AB határozathoz fűzött véleményében hasonló alapon egyenesen alkotmányos követelmény megfogalmazását várta volna el: szerinte a tényállás akkor lenne menthető, ha tartalmazná a célzatot (mint az önkényuralmi jelképekről szóló AB határozat is), illetve konkrétan megnevezné azokat az emberiség elleni bűncselekményeket, amelyekre a jogalkotó szándéka irányult.

³⁹ Ezt támogatta a *Faurisson v. France* ügyben [UN Doc CCPR/C/58/D/550/1993, (1996) 4 IHRR 444, IHLR 1707 (UNHRC 1996)] az Emberi Jogi Bizottság is, amely kimondta, hogy az áldozatok kegyeleti jogát sérti a holokauszttagadás, l. WELLER Mónika: *A Vajnai-tételek és lehetséges hatásai az önkényuralmi jelképek használata tilomának szabályozására. Acta Humana*, 2008/3., 92–93., valamint KOLTAY András: *A szólásszabadság alapvonalai*. Budapest, Századvég, 2009. 591–593.

⁴⁰ A holokauszttagadás büntethetőségével kapcsolatos kételyek áttekintéséhez l. KOLTAY i. m. (39. lj.), 574–595. Ilyen felmerülő probléma, hogy a tudomány és a tudományos viták szabadságát korlátozza a tényállás alapján létrehozott tabu. Ezzel együtt meglepő, hogy a büntetőjogi irodalom szerint a tényállás védett jogtárgya „a diktatórikus rendszerek valóságos működésének megismeréséhez fűződő társadalmi érdek”, nem pedig a köznyugalom. L. BELOVICS Ervin – MOLNÁR Gábor – SINKU Pál: *Büntetőjog 2. Különös rész: A 2012. évi C. törvény alapján*. Budapest, HVG–ORAC, 2012. 510.

2.3.2. A konkrét tilalom: az önkényuralmi jelkép használata (Btk. 335. §)

A Büntető törvénykönyvünk 1993 óta, bizonyos kivételekkel, büntetni rendeli a következő jelképek nagy nyilvánosság előtti használatát: horogkereszt, SS-jelvény, nyilaskereszt, sarlókalapács, ötágú vörös csillag. Az önkényuralmi jelképek használatát tiltó büntető tényállás 2000-ben alkotmányosnak találtatott, a rendes bíróságok azonban nem alkalmazták egységesen, különösen a strasbourgi bíróság *Vajnai*-ügyben hozott döntése után, illetve a társadalomra veszélyesség tekintetében.

A 14/2000. (V. 12.) AB határozatában az Alkotmánybíróság úgy értékelte, hogy a véleményszabadság korlátozható, ha az „a demokratikus társadalomban szükséges” (az Emberi Jogok Európai Egyezményére hivatkozva). E szükségesség mérlegelése során tekintettel volt az Alkotmányban foglalt értékekre (demokrácia, jogállam, mindenki egyenlő méltósága) és az adott történelmi helyzetre.

„A szóban lévő jelképeknek minden korlátozás nélküli, nyilvános, szabad használata a jelen történelmi helyzetben az emberi személy méltóságát tisztelő, ezért a gyűlölet és agresszió eszméit elítélő, a demokrácia értékei mellett elkötelezett minden személyt súlyosan sért, és különösen sérti a náciizmus és a kommunizmus üldözötteit. Magyarországon elevenen él a köztudatban és az üldözéseket túlélők közösségeiben a tiltott jelképekben sűrűsödő mindkét eszme emléke és a jelképek használata mellett elkövetett minden bűn; ezek nem merültek feledésbe. Közöttünk élnek a súlyos sérelmet szenvedett személyek és hozzátartozóik. A jelképek használata felidézi a még közeli múltat az akkori fenyegetésekkel, az embertelen szenvedéseket, deportálásokat és halált hozó ideológiákat.”

Különvéleményében Kukorelli István alkotmánybíró azt hangsúlyozta, hogy épp a történelmi helyzet, a szólás tabukkal korlátozott időszakának közeli emléke miatt kellene biztosítani a szabad politikai diskurzust: „A szólásszabadság korlátozásával sehol sem sikerült megfékezni a totalitárius eszmék terjedését, ahol pedig az antidemokratikus erők hatalomra kerültek, nem a véleményszabadság segítette őket uralomra.” Meglátása szerint a tartalomsemleges védelem tesztjén éppúgy elbukik a tényállás, mint azon a kívánalmon, hogy a véleményszabadság korlátozásához szükséges konkrét sérelem veszélye megállapítható legyen (a köznyugalom megzavarása önmagában kevés).

Az önkényuralmi jelképek ügyét az EJEB elé kerülő, az ötágú vörös csillag viselésével kapcsolatos egyéni panasz mozdította előre (*Vajnai v. Magyarország*, no. 33629/06). Az EJEB kifejtette, hogy nyomós demokratikus társadalmi szükséglet hiányában nem indokolt a szimbólum használatának általános büntetése. A Bíróság elismerte, hogy a kommunizmus mély sebeket ejtett Magyarországon és Európán, az áldozatokban pedig kellemetlen érzéseket keltenek az önkényuralmi rendszerek szimbólumai, azonban ez a történelmi tapasztalat relatívvá válik. A kommunista rendszer visszaállításának veszélye nem reális, illetve az átmenet óta jóval több idő telt el, mint a hasonló aspektusokat érintő *Rekvényi*-ügy elbírálásakor (1999-ben).⁴¹

„A Magyar Köztársaság által a kommunizmus áldozatai számára nyújtott, jól ismert jogi, morális és anyagi biztosítékok ismeretében az ilyen érzelmek nem tekinthetők észszerű félelmeknek. A Bíróság véleménye szerint egy olyan jogrendszer, amely a – valós vagy képzeletbeli – közérzet diktátu-

⁴¹ *Rekvényi v. Hungary*, no. 25390/94, 1999. május 20-án hozott ítélet.

mának kielégítése érdekében korlátozza az emberi jogokat, nem tekinthető olyanoknak, mint ami egy demokratikus társadalomban elismert, nyomós társadalmi szükségletnek felel meg, mivel az ilyen társadalomnak ítéletében ésszerűnek kell maradnia. Eltérő vélekedés azt jelentené, hogy a szólás- és véleménynyilvánítás szabadsága a közbekiabáló hallgatóság vétője alá esik.”⁴²

Vajnai győzelme annyiban hatott a magyar jogrendszerre, hogy volt olyan rendes bíróság, amelyik ítéletében figyelembe vette a strasbourgi döntést, és társadalomra veszélyesség hiányában nem állapított meg büntetőjogi felelősséget. Más bíróságok azonban, mivel a jogalkotó nem módosította és nem is helyezte hatályon kívül a büntetőjogi tényállást, továbbra is büntettek. Az AB elé egyéni alkotmányjogi panasz révén érkezett vissza a kérdés 2012-ben. A 4/2013. (II. 21.) AB határozat a teljes tényállást – nem csak a vörös csillag tekintetében – *pro futuro* 2013. április 30-i hatállyal megsemmisítette.

Az AB el kívánt térni korábbi precedensétől, és új érveléssel fogott hozzá a tényállás vizsgálatához (az ügyet nem tekintette *res iudicatának*, mivel a *Vajnai*-ügyben hozott EJEB-döntés „jogilag jelentős új körülményt” eredményezett). A többségi határozat érvelése lényegében büntetőjogi megalapozású,⁴³ noha áttekinti a tényállás hazai alkotmányos történetét, a nemzetközi példákat és a strasbourgi gyakorlatot is. Az AB

„legitim célnak tekinti, hogy a törvényalkotó az emberi méltóság és az alkotmányos rend, illetve értékek védelmében büntetőjogi eszközökkel tiltsa azon magatartásokat, amelyek ezekkel ellentétesek. A jogalkotónak azonban pontos fogalom meghatározással és az önkényes jogalkalmazás ellen védő garanciákkal kell biztosítania a jogintézmény működését, ha a jogintézmény alapjog korlátozással jár. [...] [A] Btk. 269/B. § (1) bekezdése túl tágan határozza meg a büntetendő magatartások körét, mert nem differenciál, hanem a jelképhasználatot általában rendeli büntetni, jóllehet a célzat, az elkövetési módozat vagy a kiváltott eredmény figyelembevétele az egyes szimbólumok esetében elengedhetetlen lehet. A jelképhasználat általános büntetendővé nyilvánítása ahhoz vezet, hogy olyan magatartások is büntetendőnek minősülnek, amelyek bűncselekménnyé nyilvánítása aránytalanul korlátozza a véleménynyilvánítás szabadságát. [...] A jogbiztonság szempontjából aggályos határozatlanság az önkényes jogértelmezés és jogalkalmazás lehetőségében jelentkezik.”

Az AB tehát a büntethetőséget szűkebb – pontosabb – körben rendelte meghatározni, egyben jelezte, hogy döntése az új Btk. azonos tartalmú tényállására is érvényes.

A különvéleményen levők vagy az ítélt dologra hivatkoztak – azaz arra, hogy az EJEB döntése nem minősült olyan körülménynek, amely miatt az AB-nak el kellett térnie a korábbi döntésétől (Szívós Mária) –, vagy az emberi méltóság kiemelt védelmére (Lenkovics Barnabás), vagy arra, hogy az alkotmányos büntetőjog megközelítése helyett a szólásszabadság alapján kellett volna megítélni a tényállást (és azt *ex tunc* semmisíteni, Paczolay Péter). Szívós szerint a bíróságoknak rendelkezésére állt az az eszköz, amellyel a szimbólumok használatát cizellátn meg tudták közelíteni: a társadalomra veszélyesség adott esetben való vizsgálata. Példája szerint:

⁴² A *Vajnai v. Hungary* ügyben hozott ítélet, 57. pont. *Acta Humana*, 2008/3., 116.

⁴³ A határozat az 55. bekezdésében tér át a véleményszabadsággal való összevetés helyett az alkotmányos büntetőjog garanciái érvényesülésének vizsgálatára.

„Abban az esetben tehát, amikor az elkövető mintegy »polgárpukkasztási szándékkal« tűz ki magára valamely diktatúrát jelképező szimbólumot, magatartása nem éri el a társadalomra veszélyesség azon fokát, ami a büntetés kiszabását szükségessé tenné, ezért a büntetőeljárást – bűncselekmény hiányában – meg kell szüntetni.”⁴⁴

A fentiekben leírt érvelésekből az következett, hogy egyrészt indokolt lehet az önkényuralmi jelképek használatának tilalma, másrészt a tilalom nem lehet teljes körű, mert a nyilvános használat önmagában való szankcionálása a véleményszabadság aránytalan sérelmét okozza. Ez utóbbi elkerülése érdekében a tilalom pontosítására alkalmas körülmények megjelenítendők a büntetőjogi tényállásban. A lehetséges pontosító körülmények között szerepel a köznyugalom közvetlen és nyilvánvaló sérelme, a konkrét emberi jogi sérelem, a demokratikus alkotmányos értékekkel szemben álló önkényuralmi ideológiák hirdetése és az azokkal való azonosulás az elkövető részéről.

Az Országgyűlés a tényállást megtartotta, és időben hézagmentesen továbbra is szankcionálja ugyanazon szimbólumok használatát, azonban pontosított az elkövetés módjának leírásával:⁴⁵ immár az büntethető, aki az adott jelképeket „a köznyugalom megzavarására alkalmas – különösen az önkényuralmi rendszerek áldozatainak emberi méltóságát vagy kegyeleti jogát sértő – módon” terjeszti, nagy nyilvánosság előtt használja vagy közszemlére teszi. Az elkövetési mód kodifikálása miatt feleslegessé váltak a korábbi – például ismeretterjesztő célzatú használatról szóló – kivételek. A jogalkotó nyilvánvalóvá tette, hogy:

„[a tiltás] feloldása mindaddig nem időszerű, és az Alaptörvényben meghatározott emberi méltósággal szemben áll, amíg Magyarországon egy olyan ember is él, akit az ilyen diktatúrák jelképeit viselők kínoztak meg. A XX. század legborzasztóbb idősza nem vesztet a feledés homályába, így e totalitárius diktatúrák által elkövetett bűnök áldozataira történő emlékezés része az is, ha e diktatúrák jelképeinek használata bizonyos esetekben nem megengedett.”⁴⁶

Az új tényállási elem csak részben megnyugtatóbb. Egyrészt a köznyugalom megzavarására alkalmas mód némileg világosabb támpontot nyújt a joggyakorlat számára a társadalomra veszélyesség és a büntetőjogi felelősség megállapításához. Mivel a tényállás eddig is a köznyugalom elleni bűncselekmények körébe tartozott, annak veszélyeztetettségére az uszításgyakorlatból átvett *clear and present danger* teszt megjelenése várható a bírósági ítéletekben, ami talán azt eredményezi, hogy a jogalkotó szándéka ellenére rendkívül leszűkül a büntethető magatartások köre. Másrészt az elkövetési módozathoz egy példát is kínál a Btk.: az áldozatok emberi méltóságának sérelmét, amely sajnos nem pontos mérce.⁴⁷ Az az álláspont, miszerint e jelképek használata *eo ipso* az emberi méltóság és a kegyeleti jogok sérelmét jelenti (mint ahogy arra egyébként a törvényjavaslat indokolása utal), visszahozná a korábbi megsemmisítési okot.

⁴⁴ 4/2013. (II. 21.) AB határozat [150].

⁴⁵ 2013. évi XLVIII. törvény.

⁴⁶ A T/10592. sz. javaslat indokolása.

⁴⁷ Vö. a gyűlöletbeszéddel kapcsolatos AB-álláspontokat, illetve hogy a közösségek méltóságának védelmére a *polgári* törvénykönyv kínál – alább említendő – eszközt. L. még TÖRÖK Bernát: *A szólásszabadság magyar doktrínája az amerikai jogirodalom tükrében*. Doktori értekezés. SZTE ÁJK, 2018. 118.

Egy sajátos körülmény még említést érdemel. Visszaulok arra, hogy amikor egyes országok a szimbolikus politikai beszéd korlátozásával próbálkoztak, azt szankcionálták, ha az elkövető szándéka az önkényuralmi jelképek használatával totalitárius eszmék terjesztése volt, és vizsgálható körülmény volt az ilyen eszmékkel való azonosulás az elkövetési mód tekintetében.⁴⁸ A Velencei Bizottság szerint azonban az önkényuralmi ideológiák terjesztésének tényállási eleme sem kellően világos, mert azok köre és tartalma túl szerteágazó (gondoljunk csak a marxizmus egyes történetfilozófiai megállapításaira), így teljes büntetésük aránytalanul sértene a szólásszabadság alapját.⁴⁹

Felvethető, hogy az új elkövetési módozatoknak az önkényuralmi jelképek használatát tiltó tényállásba való bevezetésével a 335. § nagymértékben közelít a szintén a köznyugalmat védeni hivatott közösség elleni uszításhoz. Tulajdonképpen a gyűlöletbeszéd vagy uszítás egyik tartalmi eleme jelenik itt meg (uszító magartartás szimbólumok révén). A 335. § csak akkor alkalmazható, ha „súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg”, ezért a fenti szempontok miatt arra számíthatunk, hogy a gyűlöletre uszítás, mivel súlyosabb bűncselekmény (elkövetője büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő), megelőzi ezt a szubszidiárius tényállást (elkövetője vétség miatt elzárással büntetendő). A joggyakorlat eddig ritkán állapította meg az uszítás megvalósulását, és valószínűleg ez a 2013-ban módosított tényállás sem fog elterjedni a gyakorlatban. Jelzésértékű, ahogy a Fővárosi Ítéltábla (harmadfokú bíróságként) már 2015-ben a tényállást értelmezi: az áldozatok emlékének megsértése (tehát a büntetethezesség) feltételének tekinti az önkényuralmi rendszerekkel való ideológiai azonosulást, adott esetben a horogkereszt népszerűsítésére, a náci ideológia terjesztésére irányuló szándékot.⁵⁰

3. Új frontvonalak: egyéb jogágakban...

3.1. Az önkényuralmi rendszerekkel összefüggésbe hozható névválasztások

A jogalkotó az önkényuralmi rendszerek és szimbólumaik elleni küzdelmet nem szűkíti a büntetőjogi eszközökre. Az Alkotmánybíróság 2000-ben úgy ítélte meg, hogy „a Btk. 269/B. § (1) bekezdésében kiemelt jelképek, mint elkövetési tárgyak használatával, a velük kapcsolatosan kiemelt három elkövetési magartatással szemben – az alkotmányos értékekben megfogalmazódó célok védelme érdekében – a jelen történelmi helyzetben a büntetőjogi eszközrendszeren és szankciókon kívül más jogi eszköz a hatékony védelemre nem biztosított (*ultima ratio*).”⁵¹

⁴⁸ A 14/2000. (V. 12.) AB határozat úgy fogta fel, hogy a jelképek használata az ideológiákhoz való (pozitív) viszonyulást is kifejezi, ezért a bűncselekmény csak egyenes szándékkal volna megvalósítható. A szakirodalom azonban az eshetőleges szándékot is elegendőnek tartja, mivel a tényállásból nem olvasható ki az ideológiák terjesztésére irányuló célzat. L. BELOVICS–MOLNÁR–SINKU i. m. (40. lj.) 513. Tóth J. Zoltán szerint a célzat kimaradása azért érdekes, mert a törvényjavaslat indokolása alapján látszik, hogy „a jogalkotó kifejezetten tudatában volt annak, hogy e cselekmények leginkább a nevesített célzat miatt veszélyesek a társadalomra.” L. TÓTH J. Zoltán: Az önkényuralmi jelképek használata mint a véleménynyilvánítási szabadság korlátja? (A 4/2013. AB határozat előzményei, indokai és következményei, valamint az új Btk.-szabályozás pozitívumai és fogyatékosságai.) *Jogelméleti Szemle*, 2013/2., 195.

⁴⁹ CDL-AD(2013)004-e (14. lj.) 74–78.

⁵⁰ 3.Bhar.51/2015/9. szám.

⁵¹ 14/2000. (V. 12.) AB határozat, indokolás, IV. 5. pont.

Az Alaptörvény elfogadása után viszont megszorodtak az egyéb jogágakban elérhető eszközök (értsd: korlátozások). Uthalhatunk itt a gyűlöletbeszéddel és a közösségek méltóságának védelmével kapcsolatos Ptk.-rendeletekre (ennek problematikáját lásd alább), de más törvényekre is, amelyek érintik az egyesülési jogot, a cégalapítást, a médiatermékeket és a helyi önkormányzatok közterület-elnevezési hatáskörét egyaránt. A 2012. évi CLXVII. törvény ugyanis több törvénynek „a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezések tilalmával összefüggő módosításáról” rendelkezett – az alábbiakban ezeket tekintem át.

A törvényi konstrukciók közös eleme, hogy korlátozzák egyes nevek és kifejezések használatát, így tilalom alá esnek a következők:

- olyan személy neve, aki a 20. századi önkényuralmi politikai rendszerek megalapozásában, kiépítésében vagy fenntartásában vezető szerepet töltött be, illetve
- olyan kifejezés vagy olyan szervezet neve, amely a 20. századi önkényuralmi politikai rendszerrel közvetlenül összefüggésbe hozható.

A törvény sajátosan bevezeti azt az eljárást, hogy a jogalkalmazó „kétség esetén köteles beszerezni a Magyar Tudományos Akadémia állásfoglalását”, lévén a rendelkezésnek való megfelelés – a politikai rendszerekben betöltött szerepek, összefüggések feltárása – alapvetően történelmi elemzést és értékelést igényelhet. A konstrukció sajátja az eddigiekhez képest az, hogy a szimbolikus szóhasználat korlátozása nem alapítható pusztán az önkényuralmi rendszerekkel kapcsolatos közvélekedésre. (A jogalkalmazónak lehet saját álláspontja az adott név viselőjének vagy egy adott kifejezésnek az önkényuralmi rendszerhez köthetőségéről, de ebben az esetben az „ügyfél” részéről merülhet fel „kétség”, és az valamiféle jogorvoslati eljárásban érvényesíthető.) A törvény ezt a névhasználati szabályt a következőkbe vezeti be:

- a cégeljárásba (a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény),
- a sajtótermékek és a médiaszolgáltatások nyilvántartásba vételi eljárásába (a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény),
- a civil szervezetek nyilvántartásba vételére (a civil szervezetek bírósági nyilvántartásáról és az ezzel összefüggő eljárási szabályokról szóló 2011. évi CLXXXI. törvény), amely nemcsak az egyesületek, de a politikai pártok esetében is alkalmazandó, továbbá
- a közterületekkel és a köztisztviselőkkel kapcsolatban (Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény, 14. §) a helyi önkormányzatok számára.⁵²

Ez érdekes dimenzióját nyitotta meg a múlttól való gondolkodásnak, amelyhez a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) a maga eszközeivel hozzá is járult, általános állásfoglalást és az érintettek által kezdeményezett eseteket (neveket, kifejezéseket) minősítő véleményét közzé téve. Az MTA elnöke által szabályozott belső eljárásban a tudományos (szakmai) vizsgálatot az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja végzi el. Az eddig közzétett szakmai álláspontok a közterületek vonatkozásában születtek, viszont értelemszerűen alkalmazhatók más eljárásokban is. „Az MTA természetes személy esetén nem vizsgálja az érintett tudományos vagy mű-

⁵² Érdekes, hogy nem vezeti ezt át a védjegytalomról szóló törvényen. Itt a 1997. évi XI. törvény 3. § (1) bek. a) pontja lehet használható, amely tiltja az olyan megjelölés védjegytalmát, amely „a közrendbe vagy a közkerülésbe ütközik”. Egyébként ez a közrendi klauzula nem is kellően világos törvényi fordulat az eddig tárgyaltak fényében.

vészeti munkásságát, teljesítményét és jelentőségét, kizárólag abban a kérdésben foglal állást, amelyre a törvény kötelezi.”⁵³ Az önkényuralmi rendszerekkel kapcsolatos szimbolika tágabb értelmezési körében járunk, az MTA-tól mégis olyan, jogalkalmazót segíteni kívánó válaszokat kapunk, miszerint például Tormay Cécile

„[b]üszkén vallotta magát antiszemitanak és fasisztának, e nézeteit sohasem vonta vissza. [...] [N]em vitatható, hogy ideológusként és propagátorként szerepet játszott a későbbi önkényuralmi rendszer szellemi háttérének és társadalmi beágyazottságának kiépítésében. Minthogy a törvény nem korlátozza az önkényuralmi rendszer megalapozásában való részvételt a döntéshozói, illetve végrehajtói részvételre, közterület Tormay Cécílről való elnevezése állásfoglalásunk szerint a [Mötv. 14. §] tiltó hatálya alá esik. [...] Természetesen nem zárhatjuk ki egy olyan – a szakmai és etikai szempontokat kiiktató – jogértelmezés lehetőségét sem, amely az önkényuralmi rendszer megalapozásában való részvételt a döntéshozói és végrehajtói részvételre korlátozza. [...] Ez esetben a következőket ajánljuk megfontolásra. [...] Tormay Cécile írói pályája kétségkívül ígéretesen indult, de politikai színre lépése után nem tudta elérni többé korai munkái művészi színvonalát. Elismerése inkább volt köszönhető közéleti szerepvállalásának.”

Marx esetében:

„Bár a XIX. század végén a marxizmus leegyszerűsített változatát több, később XX. századi önkényuralmat előkészítő politikai mozgalom igyekezett kisajátítani, és a kommunista diktatúrában a »vulgárm marxizmus« állami ideológiává vált, Marx szellemi teljesítményét az egyetemes művelődéstörténet önmagában nagyra értékeli. Emiatt a mai Németországban (pl. Berlin, München, Frankfurt am Main), Franciaországban vagy Olaszországban több tucat közterület viseli nevét. Ezek azonban mind olyan területek, ahol nem történt próbálkozás tanításainak gyakorlatba való átültetésére. Magyarországon azonban nevének használatát közterület elnevezésére nem javasoljuk, mivel a marxizmus-leninizmus révén nagymértékben kötődik a szovjet típusú önkényuralmi rendszerhez.”

A „felszabadulás” kifejezés kapcsán:

„Bár az idegen ország fegyveres erejének számító német hadsereg kiűzése és az önkényuralmi nyilas-keresztes hatalom megtörése számos civil mentett meg a haláltól vagy közvetlen életveszélytől, más civil emberek vagy néha ugyanazok életét viszont a szovjet hadsereg, vagyis szintén egy idegen ország fegyveres ereje sodorta életveszélybe, vagy ölte meg. Utóbbiak hozzátartozói számára a »felszabadulás« kifejezés használata kegyeleltérő is lehet. A kifejezés a kommunista diktatúra egyik legfontosabb állami ünnepére, ezzel az önkényuralmi politikai rendszerre közvetlenül utal, ezért nem használható.”

Május 1. esetében pedig:

„1891-ben a II. Internacionálé [...] nyilvánította hivatalosan ünnepnappá május 1-jét. Elsősorban szociáldemokrata ünnep, de 1955 óta XII. Piusz pápa rendelkezése alapján katolikus ünnep is,

⁵³ Összefoglaló a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezésekkel összefüggő szakmai vizgálatról, https://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/akademiai_szabalyozasok/osszefoglalalo__XX._szazadi_onkenyuralmi_rendszerek_b.pdf

Munkás Szent József ünnepe. Bár a kommunista diktatúra egyik kiemelt ünnepe volt, ennek ellenére ma is számos országban – így Magyarországon is – a munka ünnepe, munkaszüneti nap. A kifejezés XX. századi önkényuralmi politikai rendszerre közvetlenül nem utal, ezért használható.”

A szabályozás bírói gyakorlatából említhető az az eset, amely a helyi önkormányzat és a törvényességi felügyeletet gyakorló Kormányhivatal közötti vitáról szól. A Kormányhivatal kifogásolta, hogy az önkormányzat annak ellenére nem változtatja meg a Fekete Lajos út elnevezést, hogy az MTA említett állásfoglalásában az szerepel, hogy Fekete Lajos az önkényuralmi rendszer védelme érdekében vesztette életét (az 1956-os forradalom idején és halála után több kommunista kitüntetésben is részesítették). Az önkormányzat viszont nem értett egyet az MTA állásfoglalásával, mondván, abban a halálozás dátuma nem helyesen szerepel, így magára nézve nem tekinti kötelezőnek. (Az MTA a halál időpontjával kapcsolatos vita ellenére fenntartotta korábbi véleményét.) Az első- és a másodfokú bíróság az önkormányzatnak adott igazat, mondván, a törvényi kötelezettségének – az MTA véleményének kikérésének – eleget tett. A Kúria felülvizsgálati eljárásban viszont már kötelezte az önkormányzatot a közterület átnevezésére, mivel szerinte az MTA állásfoglalása kötelező, „az önkormányzatok (mint az államszervezet részei) sem jogosultak tudományos igazságok kérdésében dönteni, nem jogosultak felülbírálni a Magyar Tudományos Akadémia tudományos álláspontját”.⁵⁴

A dolgok állását tekintve két megjegyzés kívánkozik ide. Egyrészt az Akadémia állásfoglalása jogilag is perdöntőnek tűnik. Csak akkor elbizonytalanító kissé, amikor maga az állásfoglalás sem tartalmaz egyértelmű következtetést, lásd Tormay esetét. Másrészt a nevek többes jelentéstartalmát sem szabad felednünk. Noha egyedisége miatt Tormay vagy Marx neve ritkábban fordul elő, és nem okoz nagyobb fejtörést, kinek állítana emléket például az utcanév, az olyan kevésbé egyedi esetek, mint a Kúriát megjárt *Fekete Lajos* ügy, már sajátos helyzethez vezethetnek. Tegyük fel, hogy kisvárosunk szülötte (egy másik) Fekete Lajos, akinek a nevéhez egyetemi professzori cím és jelentős természettudományos találmány fűződik. A tragikus hirtelenséggel elhunyt fiatal zsenire méltán büszke szülőföldje – de nevezhet-e el róla közterületet? Volt általános iskolája vagy annak alapítványa felveheti-e a nevét? Esetleg – nem kissé idétlen módon – minden utcanévtáblához és hasonlóhoz egy másik, magyarázó táblát kellene állítani, hogy „Ez *nem az* a Fekete Lajos”?

3.2. Az önkényuralmi jelképek „kereskedelmi célú hasznosítása”

A közbeszédben lex Heinekenként megjelent ügy arra a korábban létezett visszásságra világít rá, hogy ugyan a régi Btk. 269/B. §-ában foglalt jelképtilalom (oktatási, kulturális stb. kivételekkel) átfogó és kontextusfüggetlen büntetést irányzott elő, mégis közkeletű volt az ötágú vörös csillag olyan alkalmazása, amelyre büntetőeljárás nem reagált. Ide sorolható többek között egy sör-, egy cipő- és egy ásványvízmárka logója, márkajelzése is.

⁵⁴ Kfv.IV.37.374/2015/3. szám.

Az Országgyűlés elé 2017 márciusában T/14441. számon került az a törvényjavaslat, amely az önkényuralmi jelképek kereskedelmi célú hasznosításának tilalmáról, valamint az ezzel összefüggő egyes törvények módosításáról szól. Az iromány „tárgyalása lezárt”, azonban röviden érdemes kitérni annak konstrukciójára. (Az Európai Bizottság egyébként az uniós piac érintettsége miatt vizsgálta, és nem vétózta meg a javaslatot. Mint hangsúlyozta, „elkötelezett annak biztosítása mellett, hogy a totalitárius rendszerek által elkövetett bűnök soha ne vesszenek feledésbe Európában”.⁵⁵) A törvényjavaslat szerint:

„(1) Tilos Magyarországon horogkeresztet, SS-jelvényt, nyilaskeresztet, sarló-kalapácsot, ötágú vörös csillagot vagy ezeket ábrázoló jelképet (a továbbiakban: önkényuralmi jelkép) haszonszerzés céljából

a) felhasználni,

b) megjeleníteni vagy

c) önkényuralmi jelképpel ellátott árut vagy szolgáltatást értékesíteni.

(2) Az (1) bekezdésben foglalt tilalom nem vonatkozik az ismeretterjesztő, oktatási, tudományos, az önkényuralmi jelképekhez kötődő történelmi eseményeket ábrázoló művészeti célú, valamint a történelem, illetve a jelenkor eseményeiről szóló tájékoztatás céljából történő felhasználás, megjelenítés vagy értékesítés esetére.”

A 2. § értelmében egyébként a kormány egyedi határozatával – teljes vagy részleges – felmentést adhatna a tilalom alól. A javasolt törvény bevezette volna az idézett tényállást a Büntető törvénykönyvbe is [335. § (2) bekezdésként], és két évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegette. A törvényjavaslat indokolása megemlíti, hogy az Országgyűlés a *Vájnai*-ügy és 4/2013. (II. 21.) AB határozat nyomán változtatott a tényálláson, de

„[s]emmi sem szabályozza azonban azt a jelenséget, hogy az önkényuralmi jelképek kereskedelmi célból történő megjelenítése, és ezáltal lopakodó társadalmi elfogadtatása egyfajta legitimációját jelenti a diktatúrák korábbi szimbólumrendszerének. Ez ugyanakkor nem kívánatos, sőt, kifejezetten káros a kollektív társadalmi emlékezet szempontjából. [...] [A szankcionálással ez ellen kíván fellépni a jogalkotó] a közrend és közérkölcsek védelme érdekében is”.⁵⁶

A kereskedelmi forgalomban található vörös csillaggal kapcsolatban bírósági eljárás is indult. 2017-ben a felperes indítványában

„magyar nemzetiségűnek vallotta magát, hivatkozása szerint az alperes által használt ötágú vörös csillag a kommunista diktatúra jelképe volt, amely a magyar nemzet egészének súlyos traumát okozott. Felperes álláspontja szerint az önkényuralmi jelkép kereskedelmi felhasználása is sérelmes. Felperes hivatkozása szerint családja és maga is a kommunizmus üldözöttje, a rendszerváltás óta küzd az áldozatok emlékének megőrzéséért és a diktatúra szimbólumainak közéletből való kiűzéséért. Azért csak 2017 márciusában indított pert, mert a vörös csillag kereskedelmi használatát tiltó törvénytervezetről szóló közéleti viták során jutott a felperes tudomására az, hogy a Heineken is ezt a szimbólumot használja.”

⁵⁵ GyÉVAI Zoltán: A Heineken-törvény próbája az ivás. *BruX*, 2017. június 19., <https://www.bruXinfo.hu/cikk/20170619-heineken-torveny-probaja-az-ivas>

⁵⁶ T/14441. sz. törvényjavaslat, 2017. március 13. L. <http://www.parlament.hu/irom40/14441/14441.pdf>

A felperes mind az előző, mind az új Ptk. személyiségvédelmi rendelkezését (84. §, illetve 2:54. §) megjelölte keresete jogalapjául. Az ügyben eljáró első- és másodfokú bíróságok egyaránt nagy jelentőséget tulajdonítottak az alkalmazandó jogszabálynak. Mivel a jogsértés már 1992-ben elkezdődött (ez az év volt az adott sör hazai gyártásának és forgalmazásának kezdete), a régi Ptk.-t vélték alkalmazandónak. Az új Ptk. szabályának elemzése a már fentebb is említett közösséghez tartozással kapcsolatban érdekes fejlemény volna témánk szempontjából – a bíróság azonban ezt röviden elvarrta azzal, hogy személyes érintettségét a felperes nem tudta igazolni. Erőteljes érvelést tartalmaz ugyanakkor az elsőfokú ítélet a jelképpel kapcsolatban:

„A bíróság álláspontja szerint az ötágú vörös csillag alkalmazásának jogsértő jellege más megítélés alá esne akkor, ha az politikai jelentéstartalmat kapna, akár csak áttételes módon, de kapcsolatba lenne hozható a kommunista önkényuralommal. Ebben az esetben egy ilyen jelkép valóban sérelmes lenne az önkényuralmat elszenvető/elszenvedett közösségre. Ennek hiányában azonban a Heineken által használt ötágú vörös csillag alkalmazása sérelmet nem valósít meg.

A bíróság megjegyzi, hogy a peres felek által hivatkozott, az önkényuralmi jelképekkel, azok használatával kapcsolatos határozatok [14/2000. (V. 12.) AB határozat, a 4/2013. (II. 21.) AB határozat, az Emberi Jogok Európai Bíróságának Vajnai kontra Magyarország perében hozott döntése, az Emberi Jogok Európai Bíróságának Fáber kontra Magyarország perében hozott döntése] a perbeli tényállás megítélése szempontjából nem bírnak jelentőséggel. A hivatkozott döntések ugyanis az önkényuralmi jelkép alkalmazásának büntetőjogi következményeivel foglalkoznak, amely alapvetően másfajta jogi megközelítést jelent a Ptk.-ban szabályozott személyiségi jogsértésekhez képest. Ugyanakkor a Heineken termékein megjelenő ötágú vörös csillag nem tartozik a véleménynyilvánításhoz való jog körébe sem, hiszen *nem merült fel olyan körülmény, amely alapján megállapítható lenne az, hogy az alperes vagy a Heineken cég az ötágú vörös csillag használatával bármiről, bármilyen véleményt akart volna kifejezni*: az általuk alkalmazott jelkép nem minősül véleménynyilvánításnak, éppen ezáltal marad politikailag semleges tartalmú, s ezért nem azonosítható a felperes által hivatkozott önkényuralmi jelképpel.⁵⁷

A Bíróság tehát magáévá tette – a büntetőjogi vonatkozások mellőzésével is – azt a nézőpontot, hogy a jelképek használatának többféle kontextusa létezhet: egy jel jelképként használható úgy is, hogy az ne legyen összekapcsolható se önkényuralmi rendszerrel, se pedig az áldozatok és leszármazottak méltóságával.

4. Tanulságok

Az önkényuralmi rendszerek szimbólumaival és azok tilalmával kapcsolatos jogi eszközök kapcsán áttekintésünk a következő tanulságokkal szolgál.

1. A közép-európai jogrendszerekben az önkényuralmi rendszerekről való gondolkodás politikai jelentősége nem kopott a rendszerváltások óta. A társadalmi jelenségek (szélsőséges mozgalmak stb.) miatt erre valószínűleg még sokat kell várni. Ilyen környezetben – és ez valószínűleg egész Európára érhető – a jogrendszerekből sem tűnik el a jelenlegi demokratikus rendszerek visszarendeződéstől vagy negatív hagyományörzéstől való védelmének célja.

⁵⁷ Györi Törvényszék P.20.112/2018/8.

2. A jogi eszközök nagyrészt igénybe vehetők a szélsőséges megnyilvánulásokkal szemben, aminek a szükségességi tesztje igazolható a köznyugalom- és a méltóságvédelem értékeivel egyaránt. A totalitárius rendszerek különféle szimbólumai is szankcionálhatók, amennyiben (bizonyítékként vagy elkövetési) eszközként megjelennek ebben az extremitásban.

3. Érdekesebb a megítélése azoknak a törvényi rendelkezéseknek, amelyek explicit jelképeket neveznek meg és tiltanak be, ugyanis olyan interpretációs kihívást teremtenek, amelyben jelentőséggel bírhat a történelmi múlthoz és a társadalmi kollektív tudathoz való viszonyulás: nem csupán az egyéni jogsérelem igényel alátámasztást, de az is, hogy az adott jelkép dekódolása egyértelmű.

4. A jelképek dekódolásához a nemzeti jogrendszerek és a bírósági gyakorlatok adalékokkal szolgálhatnak. Az önkényuralmi rendszerek által kisajátított jelképeknek sajátos múltja vagy párhuzamosan továbbélő jelentéstartalma lehet, amelynek alapján különbséget is tehetünk közöttük (pl. a vörös csillaggal szemben a sarló-kalapács kevesebb etimológiai értelmezési sikot rejt magában).

5. Továbbra is bírói mérlegelés tárgya lehet a jelképhasználat társadalomra veszélyességének, az adott kommunikációs (szimbólumhasználati) kontextusnak a megítélése. Az mindenestre érezhető a legtöbb bírói érvelésből, hogy amennyiben a véleménynyilvánítás kiemelt szabadságával szemben itt megfelelő súlyú társadalmi szükségletet kell igazolni, az a történelem előrehaladásával, az idő múlásával egyre nehezebb lesz.